

УМАНЦІВ Б. Б.

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.99>

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ТА ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню сутності та класифікації соціально-рекреаційної та туристичної діяльності в контексті сучасних викликів, реформ публічного управління та європейської інтеграції України. Проаналізовано міжгалузевий характер цієї діяльності, яка охоплює соціальні, економічні, правові, культурні, екологічні та безпекові компоненти. Наголошено на відсутності усталеної термінології та класифікацій у законодавстві й науковому дискурсі, що ускладнює регулювання, ліцензування, стандартизацію, статистичний облік і нагляд. Запропоновано підходи до класифікації соціально-рекреаційної та туристичної діяльності за функціональними критеріями (оздоровча, лікувальна, культурно-пізнавальна, спортивна), організаційними (організована/самоорганізована), суб'єктними (індивідуальна/колективна), просторовими (локальна/маршрутна) та за соціальною спрямованістю (доступний і соціальний туризм для вразливих категорій). Окреслено правові засади реалізації права на відпочинок і дозвілля у міжнародному та національному праві, підкреслено необхідність гармонізації законодавства з європейськими стандартами, зокрема у частині захисту прав споживачів та інклюзивності послуг. Розглянуто вплив воєнного стану на структуру рекреаційних практик, зростання потреб у реабілітаційній рекреації та розвитку меморіального туризму, що вимагає спеціальних стандартів безпеки, етики та зонування. Окрема увага приділена цифровізації дозвілля й туризму, трансформації молодіжних рекреаційних практик та необхідності поєднання традиційних і віртуальних форм відпочинку. Обґрунтовано значення соціально-рекреаційної сфери для підвищення якості життя, збереження здоров'я, соціальної згуртованості та економічного розвитку. Запропоновано розглядати рекреацію і туризм як комплексний соціально-економічний феномен, що вимагає цілісної методологічної основи для правового регулювання, стратегічного планування та управління на засадах доказовості. Зазначено доцільність кодифікації у сфері рекреації та дозвілля та посилення міжвідомчої координації.

Ключові слова: соціальна рекреація; дозвілля; туризм; класифікація; адміністративно-правове регулювання; цифровізація; воєнний стан.

Umantsiv B. B. The essence and classification of social, recreational and tourist activities

The article is devoted to the theoretical and legal understanding of the essence and classification of social, recreational and tourist activities in the context of modern challenges, public administration reforms and European integration of Ukraine. The interdisciplinary nature of this activity, which covers social, economic, legal, cultural, environmental and security components, is analyzed. The lack of established terminology and classifications in legislation and scientific discourse is emphasized, which complicates regulation, licensing, standardization, statistical accounting

and supervision. Approaches to the classification of social and recreational and tourist activities are proposed according to functional criteria (health, medical, cultural and educational, sports), organizational (organized/self-organized), subjective (individual/collective), spatial (local/route) and social orientation (accessible and social tourism for vulnerable categories). The legal principles of the implementation of the right to rest and leisure in international and national law are outlined, the need to harmonize legislation with European standards is emphasized, in particular in terms of consumer protection and inclusiveness of services. The impact of martial law on the structure of recreational practices, the growth of needs in rehabilitation recreation and the development of memorial tourism, which requires special safety, ethics and zoning standards, is considered. Special attention is paid to the digitalization of leisure and tourism, the transformation of youth recreational practices and the need to combine traditional and virtual forms of recreation. The importance of the social and recreational sphere for improving the quality of life, preserving health, social cohesion and economic development is substantiated. It is proposed to consider recreation and tourism as a complex socio-economic phenomenon that requires a holistic methodological basis for legal regulation, strategic planning and management based on evidence. The feasibility of codification in the field of recreation and leisure and strengthening interdepartmental coordination is indicated.

Key words: social recreation; leisure; tourism; classification; administrative and legal regulation; digitalization; martial law.

Постановка проблеми. Проблема уточнення сутності та розроблення науково обґрунтованої класифікації соціально-рекреаційної та туристичної діяльності є надзвичайно актуальною в сучасних умовах трансформації українського суспільства, реформування публічного управління та європейської інтеграції. Її значущість обумовлюється тим, що рекреація і туризм як складні міжгалузеві явища охоплюють економічні, соціальні, правові, культурні, екологічні й безпекові аспекти, а отже потребують чіткої концептуалізації для цілей належного правового регулювання, стратегічного планування, статистичного обліку, інвестиційного розвитку та забезпечення прав людини на відпочинок і дозвілля.

Сучасний стан національного законодавства та управлінської практики свідчить про низку концептуальних і термінологічних розривів. Зокрема, поняття «соціальна рекреація», «доступний туризм», «соціальний туризм», «меморіальний туризм», «рекреаційні послуги» не мають усталеного визначення на рівні законодавства і часто інтерпретуються неоднаково в наукових дослідженнях та управлінських документах. Відсутність єдиної класифікації видів туристично-рекреаційної діяльності за цілями, масштабом, соціальною спрямованістю, інфраструктурним забезпеченням, ступенем ризику та екологічним впливом ускладнює ліцензування, стандартизацію, нагляд, оподаткування (зокрема справляння туристичного збору), формування державної статистики та застосування ризик-орієнтованих підходів до контролю.

Актуальність проблеми посилюється в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Масштабні внутрішні переміщення населення, зміна географії туристичних потоків, зростання потреб у реабілітаційній рекреації (фізичній, психологічній), розвиток меморіальних форматів відвідування місць пам'яті, обмежений доступ до окремих територій, питання безпеки та мінної небезпеки зумовлюють необхідність чіткого визначення допустимих видів і режимів туристично-рекреаційної активності, їх зонування, стандартів безпеки та етики. Водночас потреба ранжувати види діяльності за рівнем соціальної корисності (доступний і соціальний туризм для дітей, ветеранів, осіб з інвалідністю, ВПО), за інфраструктурними пріоритетами та для цілей бюджетного планування потребує методологічно цілісної класифікації.

Системна класифікація соціально-рекреаційної та туристичної діяльності необхідна також для освітньої політики, кадрової підготовки, сертифікації кадрів, стандартизації

послуг та акредитації об'єктів інфраструктури. Вона дає змогу формувати прозорі правила гри на ринку, забезпечувати захист прав споживачів, запобігати «тінізації» сектору, підвищувати інвестиційну привабливість і керованість галузі на основі доказового (evidence-based) планування.

Отже, наукова й прикладна актуальність проблеми визначення сутності та класифікації соціально-рекреаційної та туристичної діяльності обумовлена потребою у створенні цілісної методологічної бази для правового регулювання, управління, моніторингу, фінансування та безпечного супроводу цієї сфери в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій, європейської інтеграції та цифрової модернізації. Це ключова передумова формування сучасної, ефективної, інклюзивної та стійкої моделі розвитку туризму і соціальної рекреації в Україні.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері соціальної рекреації та туризму в Україні є предметом досліджень та наукових розробок як в межах конституційного права, цивільного права, господарського права, так і науки адміністративного права. Необхідним є виділення наукові праці таких вчених, як: В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, В.М. Бесчастний, Ю.П. Битяк, О.Р. Кібенко, М.Ю. Кравчук, Т.О. Карабін, В.В. Кудрявцев, Т.О. Коломоєць, В.К. Мамутов, О.П. Подцерковний, В.Ю. Полатай, Ю.Д. Притика, Є.Ю. Соболя, В.М. Стойка та інші. Окремі аспекти проблематики регулювання туристичних послуг розглядались у публікаціях С.М. Дубова, О.Ю. Дрозда, О.Ю. Дубинського, Н.Я. Заболотної, Д.В. Карамишева, І.Б. Коліушка, О.О. Рибак та інших. Однак при цьому дослідження адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері соціальної рекреації та туризму в Україні залишається актуальним та практично затребуваним.

Метою наукової статті є визначення сутності та класифікації соціально-рекреаційної та туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження соціально-рекреаційної та туристичної діяльності набуває особливої актуальності в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні та світі [1, с. 230]. Туризм і рекреація стали не лише важливими елементами соціальної політики та економіки, але й чинниками формування позитивного іміджу держави, підвищення якості життя населення та розвитку людського потенціалу [2]. По-перше, зростає роль цієї сфери у відновленні фізичного та психологічного здоров'я громадян, що є надзвичайно важливим у контексті високого рівня стресу, соціальної напруги та наслідків воєнних дій. Соціально-рекреаційна діяльність виступає інструментом реабілітації, збереження працездатності та підвищення соціальної стабільності. По-друге, туризм і соціальна рекреація мають значний економічний потенціал, оскільки забезпечують розвиток малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій, створення нових робочих місць, розвиток транспортної, готельної та культурної інфраструктури. У країнах із розвинутою туристичною галуззю ця сфера формує суттєву частину ВВП, а для України може стати драйвером економічного зростання у післявоєнний період. По-третє, дослідження поняття та сутності соціально-рекреаційної і туристичної діяльності є необхідним для вдосконалення адміністративно-правового регулювання цієї сфери. Наразі законодавство України містить окремі норми, що регламентують туризм та рекреацію, проте вони не завжди узгоджені між собою, що зумовлює проблеми у практичній реалізації державної політики та захисті прав споживачів туристичних і рекреаційних послуг. По-четверте, соціальне значення туризму та рекреації виявляється у збереженні культурної спадщини, розвитку міжкультурного діалогу та формуванні позитивного міжнародного іміджу України. Така діяльність сприяє інтеграції країни у світовий туристичний простір, розширенню гуманітарних зв'язків та підвищенню рівня національної ідентичності.

Отже, актуальність дослідження визначається як зростанням соціально-економічної ролі соціально-рекреаційної та туристичної діяльності, так і необхідністю наукового обґрунтування її понятійного апарату, сутності та соціального значення з метою формування ефективної системи державного регулювання, здатної забезпечити сталий розвиток цієї сфери в Україні.

Поняття «дозвілля» не має єдиного загально визнаного визначення у науковій літературі [3, с. 15-16]. Його зміст варіюється залежно від галузі знань та методологічних підходів. У соціології дозвілля визначається як вільний від трудової діяльності та побутових обов'язків час, який особа використовує на власний розсуд для відпочинку, саморозвитку, розваг, спілкування та задоволення культурних потреб [4, с. 15-16]

З маркетингової точки зору, дозвілля – це певний досвід із визначеною вартістю, що приносить людині задоволення і може бути предметом купівлі-продажу у формі рекреаційних, культурних чи туристичних послуг [5]. У цьому контексті дозвілля стає складовою економіки вражень, а рекреаційно-туристична сфера – її інфраструктурним підґрунтям.

У загальному розумінні дозвілля є антиподом часу, витраченого на роботу, і показником зростання особистої свободи людини [6]. Воно впливає на стиль життя, формує ціннісні орієнтири та визначає поведінку в соціально-рекреаційній і туристичній діяльності.

Дослідники поділяють дозвілля на кілька основних видів: активне дозвілля – заняття спортом, туризм, подорожі, відвідування культурних подій; пасивне дозвілля – відпочинок без значних фізичних або інтелектуальних зусиль (перегляд кіно, читання, прослуховування музики); соціальне дозвілля – взаємодія з іншими людьми у формі клубної діяльності, волонтерства, участі у громадських заходах; індивідуальне дозвілля – самостійні заняття для особистого розвитку чи релаксації.

У сфері соціальної рекреації та туризму адміністративно-правове регулювання відіграє ключову роль у створенні умов для реалізації права на дозвілля, що полягає у: визначенні правових норм, які регламентують доступ громадян до рекреаційних ресурсів і туристичних послуг; ліцензуванні та контролі діяльності суб'єктів туристичного і рекреаційного бізнесу; забезпеченні безпеки туристів та відпочиваючих; розвитку інфраструктури для різних видів дозвілля; гарантуванні соціальної доступності дозвілля для малозабезпечених верств населення.

Таким чином, поняття дозвілля, як зазначає В.Й. Бочелюк, є не лише соціокультурною категорією [7], а й об'єктом правового регулювання, без якого неможливе ефективне функціонування рекреаційно-туристичної сфери.

У сучасних соціально-економічних умовах роль держави у формуванні та збереженні вільного часу населення набуває особливого значення. Адміністративно-правове регулювання у цій сфері спрямоване на встановлення нормативів робочого часу та відпочинку, гарантування оплачуваних відпусток, обмеження понаднормової праці та створення умов для гнучких форм зайнятості. Важливою функцією держави є також розвиток інфраструктури, що забезпечує ефективне використання вільного часу, включно з об'єктами соціальної рекреації та туризму.

Крім того, державна політика має враховувати необхідність зниження навантаження на громадян у сфері побутових та доглядових обов'язків шляхом розвитку сервісних послуг, модернізації комунального господарства та впровадження інновацій у сфері домашнього обслуговування. Такі заходи дозволяють не лише збільшити обсяг вільного часу, але й підвищити його якість, що, у свою чергу, створює передумови для активнішої участі громадян у рекреаційній і туристичній діяльності [8].

Таким чином, державне втручання у баланс робочого та вільного часу не обмежується лише трудовим законодавством, а охоплює комплексну стратегію забезпечення добробуту, де рекреація та туризм виступають важливими інструментами підтримання фізичного, психологічного та соціального здоров'я населення [8, с. 33].

Стрімкий розвиток цифрових технологій у XXI столітті істотно трансформував структуру та зміст рекреаційних практик молоді. Інформаційно-комунікаційні платформи, соціальні мережі, онлайн-ігри та стримінгові сервіси сформували нову віртуалізовану інфраструктуру дозвілля, яка поступово інтегрується у повсякденне життя. Дослідження свідчать, що цифрове середовище не лише розширює можливості для проведення вільного часу, але й змінює самі принципи його організації, сприяючи індивідуалізації рекреаційних стратегій та появі нових форм соціальної взаємодії.

Віртуальні комунікаційні майданчики створюють умови для участі в культурних та розважальних заходах без фізичної присутності, що особливо актуалізувалося в умовах пандемії COVID-19. Молодь активно використовує відеоконференції, стримінги, онлайн-фори та кібертуризм як альтернативу традиційним видам відпочинку. Такі форми рекреації мають низку переваг – доступність у будь-який час, зниження фінансових витрат, зручність у поєднанні з навчанням чи роботою.

Разом із тим, цифровізація рекреаційного простору породжує і низку ризиків. Зокрема, надмірне перебування в онлайн-середовищі може призводити до зниження фізичної активності, погіршення соціальних навичок у безпосередньому спілкуванні, формування залежності від електронних пристроїв. Також виникає проблема якості споживаного контенту та його впливу на психологічний стан особистості.

У цьому контексті важливим завданням державної політики у сфері рекреації та туризму є забезпечення балансу між цифровими та традиційними формами дозвілля. Необхідно створювати умови для розвитку змішаних (гібридних) моделей відпочинку, які б поєднували переваги онлайн-інструментів із користю від фізичної активності та безпосередньої соціальної взаємодії, що передбачає підтримку інноваційних туристично-рекреаційних проєктів, розвиток цифрової інфраструктури для віртуальних екскурсій, інтеграцію гейміфікаційних методів у культурно-дозвілєву сферу та стимулювання молоді до участі в активних формах відпочинку.

Таким чином, цифрові технології не лише змінюють рекреаційні вподобання молоді, але й виступають потужним чинником еволюції всієї сфери дозвілля, вимагаючи адаптації соціально-економічних і правових механізмів до нових умов.

Збільшення середньої тривалості життя є індикатором загального соціально-економічного прогресу та певною мірою відображає позитивні зрушення у сфері охорони здоров'я, якості життя та соціальної інфраструктури. Водночас процес демографічного старіння, що виявляється у зростанні частки населення старшого віку, формує комплекс нових викликів для державної політики та суспільного розвитку. Це явище зумовлює необхідність перегляду та адаптації стратегій соціального захисту, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування, а також підходів до організації дозвілля і рекреаційних практик літніх громадян.

Соціально-рекреаційна діяльність може бути класифікована за соціальними функціями та технологіями, де необхідно виділити: лікувальну діяльність; діяльність із оздоровлення населення; діяльність із організації спортивних змагань різних рівнів; культурно-пізнавальна діяльність. Туристичну діяльність за цим критерієм необхідно віднести до системи соціально-рекреаційної діяльності.

За характером організації соціально-рекреаційна діяльність розглядається як заздалегідь організована та спланована; та самостійна та неорганізована, де відбувається максимальне власне бачення змісту подорожі, відпочинку, дозвілля та дозвілля.

За суб'єктом складом учасників правовідносин у сфері соціальної рекреації та туризму необхідно виділити індивідуальну та групову (колективну).

За критерієм характеру переміщення особи необхідно виділити: діяльність, яка реалізується в межах одного об'єкту; діяльність, яка передбачає переміщення від одного об'єкту до іншого.

Функціонування соціально-рекреаційної та туристичної діяльності спрямоване на задоволення комплексу соціальних запитів і потреб особистості, що можна умовно поділити на кілька груп.

Пізнавальні потреби – передбачають отримання нових знань, розширення світогляду, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природними об'єктами, традиціями інших народів. Туризм у цьому контексті виступає не лише формою відпочинку, а й інструментом неформальної освіти та міжкультурної комунікації.

Естетичні потреби – реалізуються через споглядання та емоційне переживання краси природних ландшафтів, архітектурних ансамблів, творів мистецтва, а також гармонійно організованого рекреаційного простору.

Соціальні потреби – пов’язані з можливістю встановлення та підтримання міжособистісних контактів, розвитку навичок співпраці, формування нових соціальних зв’язків. Рекреаційна та туристична діяльність виступає середовищем інтеграції особистості у соціум, сприяє розвитку комунікативної культури.

Психофізіологічні потреби – включають відновлення фізичних і психологічних ресурсів організму, зниження рівня стресу, підвищення загального життєвого тону. Активні види туризму й рекреації також сприяють покращенню стану здоров’я та фізичної витривалості.

Емоційно-екзистенційні потреби – пов’язані з пошуком нових вражень, відчуттям пригоди, самопізнанням, усвідомленням власного місця в культурному та природному середовищі.

Висновки. Таким чином, рекреаційна та туристична діяльність виконує багатофункціональну роль: від простого відпочинку й розваг до складного соціально-культурного феномена, що інтегрує освітні, комунікативні, оздоровчі та світоглядні аспекти життєдіяльності людини.

У наукових публікаціях та навчально-методичних матеріалах виділяють такі форми соціально-рекреаційної діяльності, як: здійснена в межах робочого часу; щоденна; щотижнева; щорічна, що функціонально спрямовується на забезпечення взаємозв’язку людини із її сімейним середовищем, запровадженням до її життя компенсаторних механізмів відновлення, її духовно-культурного розвитку, оздоровлення та відновлення її фізичного стану тощо.

Важливо підкреслити, що право людини на відпочинок і дозвілля є закріпленим у міжнародних та національних правових актах. Зокрема, стаття 24 Загальної декларації прав людини (1948 р.) проголошує право кожного на відпочинок і дозвілля, включаючи розумне обмеження робочого часу та оплачувані періоди відпустки. Стаття 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права також гарантує право на справедливі та сприятливі умови праці, які забезпечують, серед іншого, відпочинок і дозвілля. Українське законодавство, зокрема Конституція України (стаття 45), закріплює право громадян на відпочинок, що реалізується через встановлення максимальної тривалості робочого часу, щотижневі дні відпочинку, а також щорічну оплачувану відпустку.

Право на дозвілля не зводиться виключно до періоду відсутності трудових обов’язків; воно передбачає можливість особи самостійно обирати форми діяльності, які сприяють її фізичному, культурному та духовному розвитку. Саме у цьому аспекті соціально-рекреаційна та туристична діяльність набуває особливої значущості, забезпечуючи різноманітні можливості для реалізації права людини на вільний час і змістовне дозвілля.

Соціальне значення цієї сфери визначається тим, що вона формує умови для підвищення якості життя населення, сприяє збереженню здоров’я, зміцненню соціальної згуртованості та розвитку громадянської активності. У сучасних умовах, коли темп життя, урбанізаційні процеси та інформаційні перевантаження зумовлюють зростання рівня стресу, рекреаційна та туристична діяльність виконує роль важливого механізму соціальної стабілізації та особистісного розвитку.

Крім того, розвиток соціально-рекреаційної та туристичної діяльності має виразний інтеграційний ефект: вона сприяє розвитку місцевих громад, формуванню позитивного міжнародного іміджу країни, збереженню культурного та природного середовища. Її ефективне функціонування залежить від взаємодії державних інституцій, приватного сектору та громадянського суспільства, а також від наявності належної нормативно-правової бази, фінансових ресурсів та професійних кадрів.

Таким чином, соціально-рекреаційна та туристична діяльність – це не лише засіб відпочинку чи пізнання, а й комплексний соціально-економічний феномен, що поєднує культурні, оздоровчі, освітні та інтеграційні функції, забезпечуючи всебічний розвиток особистості та суспільства в цілому, а також реалізацію одного з основоположних прав людини – права на відпочинок і дозвілля.

Список використаних джерел:

1. Стегней М., Черничко Т., Нодь О. Оцінка потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери регіонів України на засадах сталості. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 1. С. 230–237.
2. Моргулець О.Б., Нищенко О.В., Шевченко О.О.. Роль соціальної взаємодії та міжкультурних комунікацій в туризмі. *Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів*: матеріали Міжнародної наукової конференції, 02 лютого 2024 р., Університет Клайпеди, м. Клайпеда, Литовська Республіка. С. 90–93.
3. Бойко, О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику: монографія. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. 285 с.
4. Стрижак О. О. Тенденції розвитку сфери послуг: необхідність оновлення маркетингового інструментарію. *Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. до 90-річ. заснув. ХНТУСГ/ Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. Харків : ХНТУСГ, 2020. С. 280–282.
5. Aldoshyna M. Relationship marketing in tourism. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 43. С. 108–113.
6. Бочелюк В. Й. Дозвілєзнавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
7. Золотухіна Л.О., Легеца Ю.О. Гарантії захисту публічного інтересу. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 14. С. 39–45.
8. Іванунік В. О. Концепції оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 84 с.

